

ПСИХОДІАГНОСТИКА ЦІННОСТЕЙ У ПРАКТИЦІ КОМАНДОТВОРЕННЯ

У статті здійснюється ідентифікація та систематизація проблем психодіагностики аксіологічної сфери особистості у фокусі використання даних з метою командотворення. Ідентифікуються такі діагностичні проблеми, як високий ступінь узагальнення ціннісних характеристик, складність виявлення реальних цінностей, недостатність структурної реконструкції аксіологічної сфери, ризики втрати ціннісної автентичності досліджуваних. Пропонуються варіанти вирішення проблем психодіагностики ціннісної сфери особистості, що, за своєю суттю, зводяться до теоретико-методологічних та структурно-організаційних.

Ключові слова: аксіологічна сфера особистості, цінності, психодіагностика цінностей, командотворення, проблеми психологічної діагностики цінностей.

Постановка проблеми. Одним із напрямків психологічного супроводу проблеми командної ефективності є аналіз та прогнозування успішності особистості в спільній діяльності. Значна частина моделей командотворення фокусується переважно на потребах замовників, коли аналіз здійснюється з огляду на відповідність майбутніх членів команд певним наперед визначеним вимогам. Такі моделі мають низку переваг, серед яких універсальність, стандартизованість процедур, відносна оперативність, однак вони ризикують нівелювати особистісні фактори. Так, залишається поза увагою ціннісно-сміслового своєрідності та неповторності свідомості конкретної людини.

Зауважмо, що аналіз успішності у командній праці поза ціннісним ракурсом втрачає на психологічності. Йдеться про ризики, пов'язані з редукцією, своєрідною механізацією психологічного, зведення аналізу до опису діяльності та взаємодії на її предмет, без врахування мотивації, цінностей, розуміння аутентичних причин та індивідуальної інтерпретації подій – власне йдеться про ризик виключення простору командної інтеракції з життєвого світу людей, що її творять. Але ж будь-яка тривала взаємодія, а командність розуміє саме таку, не існує поза оцінками, ставленнями, значущістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних концепціях, пов'язаних із проблематикою життєвого світу особистості, його ціннісна природа, як унікальна, неповторна, авторська, суб'єктна морально-етична інтерпретація дійсності, виводиться на перший план у теоретичних побудовах та закладається у дослідницькі схеми. Так, З.С. Карпенко [3] вищим проявом внутрішнього (феноменального) світу людини називає ціннісно-сміслову сферу (аксіопсихіку), загальним методом вивчення якої є "аксіопсихологічна герменевтика" як "феноменологічне впочування та тлумачення" суб'єктивної реальності. Проблеми цінності внутрішнього світу людини у зв'язку із сенсом життя вивчає О.Ю. Коржова [4]; на авторську думку, ціннісність, насамперед, як "значимість певних явищ внутрішнього і зовнішнього світу", а також як "система моральних ідентифікацій" забезпечують

транситуаційне опанування світу, а також життєздійснення в цілому. Проблему переживання реальності та дійсності світу для людини на проблему "ціннісно-сислової будови життєвого світу" переформулює Є.В. Некрасова [9]. "Пронизана цінностями дійсність", – так визначає дослідниця остаточний етап становлення життєвого світу в онтогенезі; свій же підхід до аналізу окреслює як "ціннісно-орієнтований постнекласичий", закладаючи в його основу транспективний аналіз продуктів літературної творчості. На тому, що життєвий світ особистості це завжди певна ціннісна ієрархізація дійсності, а його психологічний простір "...є радше ціннісним середовищем, що забезпечує можливість адекватних власній природі самопроявів" [10, с. 64] – наголошує і Т.М. Титаренко; в психологічному дослідженні, зокрема вивченні практик самооповідання та самоінтерпретації особистості, авторка пропонує орієнтуватися передусім на наративний та дискурсивний аналізи.

Отже, командні цінності творяться в інтеракційному просторі спільної консолідованої діяльності. Їх відображення в свідомості кожного з учасників команди є семантично неповторним та регуляційно специфічним через своєрідність життєвого досвіду та в силу представленості в різних ціннісних утвореннях. Психологічний аналіз ціннісного простору командної інтеракції передбачає його реконструкцію в індивідуальній семантиці життєвого світу кожного з учасників.

З огляду на затребуваність інструментів командотворення поза середовищем академічної науки, у сфері психологічної практики, яка вимагає лімітованих у часі рішень, ефективних вже у першому наближенні – аналіз аксіологічної сфери зводиться до її психодіагностики. Сфера застосування (професійний відбір, доінтервентна діагностика, самоаналіз) та, власне, коло потенційних користувачів (тренери, HR-ри, лідери команд, пересічні зацікавлені особи) висуває ряд вимог до інструментів аксіо-аналізу, серед яких зручність у користуванні, мінімізація часових затрат на процес тестування, можливості комп'ютерної діагностики, повнота та доступність інтерпретацій.

Мета статті полягає в ідентифікації та систематизації проблем психодіагностики аксіологічної сфери особистості, аналізі причин їхнього виникнення і формулюванні пропозицій щодо вирішення.

Виклад основного матеріалу. Стандартизовані інструменти діагностики цінностей, як правило, пропонують перелік параметрів, що позначають життєво цінне для людини. Елементи з переліку необхідно прорангувати (Шкала термінальних та інструментальних цінностей М. Рокіча; Опитувальник робочих цінностей Д. Сьюпера; Профіль цінностей Р. Хартмана), оцінити за ступенем важливості (Тест особистісних цінностей Л.В. Карпушиної) чи мотиваційною силою (Опитувальник життєвих цінностей Б. Дусейна та К. Крейса) чи обрати з кількох параметрів значущіший (тест "Ієрархія особистих цінностей" К.В. Харського). Є варіанти, в яких згадані процедури поєднуються

(Ціннісний опитувальник Ш. Шварца, опитувальник ціннісних вподобань Г. Олпорта, Ф. Вернона та Г. Ліндсея), додається посферна оцінка значущості життєвих цінностей (Опитувальник термінальних цінностей І.Г. Сеніна, Морфологічний тест життєвих цінностей В.Ф. Сопова, Л.В. Карпушиної), аналіз можливостей їхньої реалізації (тест "Ціннісні орієнтації" О.І. Моткова, Т.О. Огневої). Елементи, що отримують перші місця в рейтингу, найвищі бали або найчастіші вибори, ідентифікуються як цінності конкретного досліджуваного; те саме й у класичних опитувальниках з дихотомічною шкалою відповідей (Методика діагностики структури ціннісних орієнтацій особистості С.С. Бубнової) або опитувальниках із вибором варіантів відповідей-індикаторів тієї або іншої цінності (Тест сильних сторін Е. Портера). Ідентифікація цінностей поєднується зі спробами реконструкції структури аксіологічної сфери, що переважно зводиться до побудови ієрархічного списку цінностей, встановлення їхньої посферної значущості, ідентифікації ціннісних суперечностей.

Власне, високий ступінь узагальнення ціннісних характеристик, їхній неспецифічний характер; складність виявлення реальних цінностей, які не лише постулюються, а й регулюють поведінку, і пов'язані з цим феномени соціальної бажаності; недостатність структурної реконструкції аксіологічної сфери; ризики втрати ціннісної автентичності конкретного досліджуваного – основа критики стандартизованих інструментів діагностики цінностей. Пропозиції щодо вирішення згаданих проблем в межах діагностики за стандартизованою схемою зводяться до теоретико-методологічних, пов'язаних із розбудовою теоретичної моделі аксіологічної сфери, та структурно-організаційних, орієнтованих на конструювання самих інструментів у спосіб мінімізації загроз валідності.

Задля можливості адекватних висновків про особливості всієї системи за мінімальною кількістю ознак А.В. Капцов пропонує зосередитися на створенні теоретичної моделі, що "адекватно описує більшість реальних випадків" [1, с. 136]. Побудова такої моделі видається можливою, передусім за її емпіричної верифікації, шляхом попередніх досліджень та власне специфікації – обмеження діапазону придатності через окреслення кола ознак, діагностичних для визначеного переліку феноменів.

Зауважмо, що більшість теоретичних моделей, закладених в основу аксіо-тестів, хоча і пройшли емпіричну перевірку, описують ціннісну сферу особистості не специфічно, в контексті певної життєвої царини, спектру ситуацій, діяльностей, динамічних процесів в ході прийняття рішень чи переживання кризових ситуацій, її особливостей в осіб різного віку, культурної страти, представників окремих професій тощо, а узагальнено – через універсальний перелік можливих цільових орієнтирів, мотиваційних утворень, особливостей світосприйняття тощо. В результаті цього моделі аксіосфери та методики, вибудовані на

їхній основі, – мають високий ступінь узагальнення (зводяться до короткого універсального переліку цінностей), що призводить до їх різнотлумачення учасниками дослідження, та широкий діагностичний спектр (аналіз системи цінностей загалом), який розфокусовує процес діагностики, провокує надлишковість та неспецифічність даних.

Більшість інструментів розроблено на основі концепції цінностей М. Рокіча, теорії базових індивідуальних цінностей Ш. Шварца, аксіологічної теорії Р. Хартмана та ідей про основні типи людського існування Е. Шпрангера. В концепції М. Рокіча цінності зводяться до переліку 18 термінальних (те, до чого прагне людина) та 18 інструментальних (те, в який спосіб людина вважає правильним досягнути бажаного). Теорія Ш. Шварца виникла в результаті перегляду автором, спільно з В. Білскі, концепції М. Рокіча, в результаті чого вибудувалася континуальна модель аксіосфери як системи десяти ціннісних типів, що, в свою чергу, також виводяться із дворівневої термінально-інструментальної системи цінностей. Аксіопсихологія Р. Хартмана виходить з тривимірності цінності будь-чого для людини – внутрішньої важливості, зовнішньої функційності й формального призначення чогось або когось; в результаті автор виводить 18 ціннісних варіантів сприймання та ставлення до світу. Ідеї Е. Шпрангера фокусуються на існуванні шести базових людських цінностей і відповідно шести культурно-психологічних типів людського існування, що мають специфічні мотиваційно-ціннісні системи.

Діагностичні інструменти, розроблені на базі згаданих концептуальних побудов, продуктивні в контексті перевірки дослідницьких гіпотез щодо аксіо-специфічності осіб різного віку, статі, статусу, матеріальних статків, освіти, расової належності, політичних переконань тощо. Однак вони істотно втрачають у продуктивності у разі застосування з вузько фокусованою психодіагностичною метою. Отримані ціннісні профілі (портрети) є чимось на кшталт офіційних фотокарток, на яких перелік життєцінного, так само як колір волосся чи форма носа, мало говорять, наприклад, про здатність людини досягти успіху у командній праці.

Винятком можна вважати теорію життєвого часу та простору Д. Сьюпера та розроблений на її базі опитувальник робочих цінностей; а також теорію діяльнісної відповідності Р. Девіса, Л. Лофтуса та Мінесотський опитувальник потреб і цінностей. Ці теорії та інструменти є вузькими та специфікованими. Так, теорія Д. Сьюпера пояснює розвиток людини в контексті її кар'єрного становлення та життєвих ролей, що домінують на різних етапах; опитувальник дозволяє визначити домінуючі робочі цінності та власне ідентифікувати етап кар'єрного розвитку. Теорія Р. Девіса і Л. Лофтуса обстоює необхідність зіставлення потреб, цінностей та очікувань людини з тим, що їй може запропонувати організація і робота в ній; опитувальник ідентифікує психологічні потреби та робочі цінності, що лежать в їх

основі.

Ще однією особливістю діагностики ціннісної свідомості є переважне фокусування на постульованих цінностях, йдеться про трудність виявлення цінностей реальних, тих, що власне лежать в основі регуляції поведінки і можуть не співпадати з першими. Причини останнього М.Б. Кунявський, В.Б. Моін і І.М. Попова [5] вбачають в обмежених можливостях реалізації усвідомлених цінностей, в проблемах, пов'язаних з адекватністю їх рефлексії та вербалізації, соціальної бажаності, а також ціннісних суперечностях. Більшість психодіагностичних інструментів орієнтовані на аналіз цінностей у першому розумінні, що, насамперед, зв'язано з їх тлумаченням. Так, за М. Рокічем, цінності – це стійкі переконання; за Ш. Шварцом, – поняття чи вірування; за Р. Хартманом, – феноменологічні концепти, за Е. Шпрангером – духовне начало, що визначає сприйняття світу.

Зауважимо на присутності в окремих методиках блоку, орієнтованого на аналіз ціннісно-мотиваційних компонентів, як-от шкала інструментальних цінностей у М. Рокіча чи профіль особистості у Ш. Шварца, про який В.М. Карандашов прямо пише: "...вивчає цінності на рівні поведінки, тобто індивідуальні пріоритети, що найчастіше проявляються в соціальній поведінці особистості" [2, с. 35]. Однак, і в першому (рангування цінностей інструментального змісту), і в другому випадку (оцінка подібності описаної людини до себе) – йдеться все ж таки не про цінності, які реально задіюються в регуляції поведінки, а про ті, що рефлексуються як такі, до того ж існує ризик соціально прийнятних відповідей.

Найефективнішим способом розв'язання цієї проблеми є експерименти, в яких реалізована можливість спостереження за відповідністю поведінкових проявів цінностям, що рефлексуються (О.Є. Насіновська [6]). Щодо вирішення проблеми конструктивної валідності для стандартизованих тестів, то це – специфікація інструкцій у спосіб співвіднесення запиту до досліджуваного з операціоналізованими визначеннями досліджуваних феноменів, про що пише, зокрема, Д.О. Леонт'єв [6]. Так, Користуючись шкалою М. Рокіча в адаптації В.О. Ядова, дослідник засобами специфікації інструкцій віддиференціював різні види ціннісних уявлень (ціннісні орієнтації – класична інструкція щодо рангування відповідно до своїх міркувань, ціннісні ідеали – як би це зробила ідеальна у всьому людина, ціннісні стереотипи – як би це зробила людина, яка б хотіла якнайліпше виглядати в очах оточення). Щодо спроб виявлення регуляційних цінностей можна навести приклад інструктування, запропонований О.І. Мотковим та Т.О. Огневою у тесті "Ціннісні орієнтації": "Оцініть ступінь впливу різних причин (зовнішні обставини, природні дані, власні зусилля) на реалізацію ваших можливих цінностей" [7, с. 88]. Хоч і не прямо, проте автори аналізують ступінь реалізації цінностей у житті досліджуваних через вираженість перепон для їхньої реалізації.

Щодо соціальної бажаності, то її прояви прийнято ідентифікувати за допомогою особливих шкал, високі бали за якими вказують на неможливість подальшої інтерпретації даних через їх недостовірність. Зауважмо, що такі шкали, зазвичай, не мають іншої діагностичної мети, через що ускладнюють структуру тесту, а подекуди істотно вирізняються за формулюванням на фоні інших його елементів. Варіантом ідентифікації соціально бажаних цінностей без введення спеціальних шкал є пропозиція Д.О. Леонтєва відкритого паралельного аналізу ціннісних орієнтацій, ідеалів і стереотипів, описана вище, або фіксація схильностей досліджуваних до крайніх, середніх чи безладних оцінок.

Недостатність структурної реконструкції аксіологічної сфери – ще один закид щодо низької інформативності стандартизованих інструментів її дослідження. Власне, обмеження цього характеру пов'язані зі специфікою шкал, що використовуються у тестах та математичною обробкою фінальної матриці результатів. Так, О.В. Капцов перелічує обмеження, що їх накладає використання тих або інших способів шкалювання: рангування – нівеляція власних числових значень, що веде до обмежень математичного аналізу; іпсативне шкалювання – невідомий критерій надання переваг, штучність самої ситуації порівняння, а також обмеження щодо статистичної обробки; комбінування шкал різних типів – складність для розуміння досліджуваними та статистичної обробки результатів [1]. Найефективнішим, за результатом аналізу різних тестів, автор вважає звернення до інтервальної шкали, отриманої в ході абсолютної оцінки, яка створює широкі можливості статистичного аналізу, а при полівимірності (посферності) оцінки дозволяє утворити матрицю, придатну для багатовимірного аналізу і, відповідно, реконструкції ціннісної свідомості. Попри математичні переваги прямого абсолютного оцінювання, цей метод несе ризики психологічного характеру, зокрема, описану Р. Смітом і Ш. Шварцом схильність до використання крайніх або середніх оцінок [12].

У кожному разі йдеться про спрощення структури ціннісної свідомості, що влучно проілюстровано О.Г. Шмельовим у критичному огляді відмінностей між психодіагностичним і психосемантичним підходами: "Загальна структура даних, якими оперує традиційна психометрика, може бути схематизована у вигляді пласкої матриці "індивід-характеристика"... Експериментальна психосемантика оперує об'ємними тривимірними матрицями типу "об'єкт-категорія-індивід", що створює можливості для побудови емпіричних моделей на базі принципу суб'єктності" [11, с. 39]. Власне, дослідник пише про істотне розширення діагностичних можливостей стандартизованих інструментів за рахунок введення психосемантичної схеми аналізу, за якої вводиться додатковий суб'єктивний вимір аналізованої характеристики.

Проблему втрат на ціннісній автентичності досліджуваних, пов'язану з пропозицією стандартного вичерпного переліку цінностей, можна вирішити за рахунок пропозиції створення авторського списку, як у психосемантичній процедурі моделювання ціннісної свідомості О.Л. Музики, через доповнення типового стандартизованого набору власними варіантами, як у тесті "Ієрархія особистих цінностей" К.В. Харського, або через авторські визначення цінностей, як в опитувальнику робочих цінностей Д. Сьюпера. Однак, слід пам'ятати, що за будь-якої ідіографізації процедури виникають ризики суб'єктивізму в інтерпретаціях, проблеми психометричного аналізу і, власне, ускладнення процедур інтерпретації, що тягне за собою унеможливлення використання методики за відсутності певного фахового рівня, зокрема, у випадку психосемантичних схем, розуміння на багатомірному шкалюванні. Шлях, оптимальний для стандартизованої психодіагностичної процедури – детальна операціоналізація основних понять, що позначають досліджувані феномени та є основою аналітичних шкал; прагнення до семантично ємних формулювань діагностичного списку; а також можливість усунення окремих елементів з аналізу. Перше сприятиме фокусуванню на аналізі ціннісно-специфічних параметрів, друге та третє – власне збереженню ціннісної автентичності через відносну узагальненість категорій оцінки та виключення з дослідницького діапазону семантично непридатних понять.

Підсумуємо, що аналіз ціннісної сфери особистості за використання стандартизованої психодіагностичної схеми має свою специфіку, пов'язану, передусім, із стандартизацією та уніфікацією тестів (таблиця 1).

Таблиця 1

Специфіка аналізу аксіологічної сфери особистості за використання стандартизованої психодіагностичної схеми

ДІАГНОСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ	ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ	ВАРІАНТИ ВИРІШЕННЯ
Високий ступінь узагальнення ціннісних характеристик	неспецифічність теоретичної моделі	– емпірична верифікація теоретичної моделі, покладеної в основу методики; – специфікація діапазону придатності теоретичної моделі та методики, розробленої на її основі.
Складність виявлення реальних цінностей	недовизначеність критеріїв оцінки, рангування та порівняння	– використання чітко операціоналізованих діагностичних критеріїв з визначеною діагностичною метою; – формулювання інструкцій, адекватних діагностичним завданням; – задіяння механізмів контролю соціальної бажаності.

Недостатність структурної реконструкції аксіологічної сфери	математичні обмеження, що несуть в собі шкали, елементарність структурної будови тесту	– ускладнення структури тесту через її наближення до реальної ситуації ціннісної регуляції діяльності і взаємин; – поєднання різних форм та способів оцінки з метою побудови матриці для багатовимірного математичного моделювання.
Ризики втрати ціннісної автентичності досліджуваних	вичерпність та штучність списків цінностей	– детальна операціоналізація основних понять, що позначають досліджувані феномени; – семантично ємні формулювання ціннісних характеристик з діагностичного списку.

Висновки. Діагностичні проблеми, традиційні для стандартизованої схеми аналізу можуть бути частково або повністю вирішені, передусім, за пропозиції емпірично верифікованої та максимально специфікованої щодо предмету і завдань теоретичної моделі, операціоналізації всіх її основних понять, а також адекватного діагностичним завданням формулювання інструкцій та розробки такої структури тесту, яка б дозволила зробити процес діагностики максимально природним та наближеним до реальної життєвої ситуації (йдеться про знештучнення процедур шкалювання цінностей, їх відповідність таким у реальній діяльності та взаєминах).

1. Капцов А.В. Диагностика личностных ценностей и структуры аксиологической сферы / А.В. Капцов // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия "Психология". – 2008. – № 1(3). – С.135-155.
2. Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и метод.рук. / В.Н.Карандашев. – СПб.: Речь, 2004.– 70 с.
3. Карпенко З.С. Аксіологічна психологія особистості : монографія / З.С. Карпенко. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
4. Коржова Е.Ю. Психологическое познание человека как субъекта жизнедеятельности : автореф. дис. на соискание учен. Степени докт. психол. наук : спец. 19.00.01 "Общая психология, психология личности, история психологии" / Елена Юрьевна Коржова ; Рос. гос. пед. ун-т им. А.И. Герцена. – СПб, 2002. – 43 с.
5. Кунявский М.Б. Сознание и трудовая деятельность: ценностные аспекты сознания, вербального и фактического поведения в сфере труда / М.Б. Кунявский, В.Б. Моин, И.М. Попова. – К.: Вища школа, 1985. –187 с.
6. Леонтьев Д.А. Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании: виды, детерминанты и изменения во времени / Д.А. Леонтьев // Психологическое обозрение. – 1998. – № 1. –С.13-25.
7. Мотков О.И. Методика изучения внешних и внутренних ценностей личности / О.И. Мотков // Журнал Психологического общества им. Л.С. Выготского. – 2009. – № 1. – С. 81-92.
8. Насиновская Е.Е. Методы изучения мотивации личности: опыт исследования личностно-смыслового аспекта мотивации: учеб.-метод. пособие / Е.Е. Насиновская. – М. : Изд-воМГУ, 1988. – 80 с.
9. Некрасова Е. В. Пространственно-временная организация жизненного мира

человека : автореф. дис. на соискание учен. Степени докт. психол. наук : спец. 19.00.01 "Общая психология, психология личности, история психологии" / Евгения Владимировна Некрасова ; Барнаул. гос. пед. ун-т. – Барнаул, 2005. – 47 с.

10. *Титаренко Т.М.* Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т.М. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 373 с.
11. *Шмелев А.Г.* Традиционная психометрика и экспериментальная психосемантика: объектная и субъектная парадигмы анализа данных / А.Г. Шмелев // Вопросы психологии. – 1982. – № 5. – С. 34-36.
12. *Smith P.B.* Values / Peter B. Smith, Shalom H. Schwartz // Handbook of Cross-Cultural Psychology : Second Edition, [Edited by J. W. Berry, M. H. Segall and C. Kagitcibasi]. – Boston: Allyn & Bacon, 1997. – Vol. 3. – pp. 77-118.

Identification and short systematization of problem of psychodiagnostics of axiological sphere of personality are presented in this article. Using of axiological psychodiagnostics in team-building is the main focus of the article. Such problem, as too wide generalization of value characteristics, complexity of revealing of real values, insufficiency of structural reconstruction of axiological sphere, risks of losing of value authenticity are identified. Theoretical-methodological and structure-organizational variants of problem-solving are proposed.

Key words: axiological sphere of personality, values, psychodiagnostics of values, teambuilding, problems of psychodiagnostics of value.

УДК 159.9.2

Тетяна Тризуб

ОСОБЛИВОСТІ МЕДІАУПОДОБАНЬ ЛІДЕРІВ ТА АУТСАЙДЕРІВ

У статті презентовано результати емпіричного дослідження медіа-уподобань учнів з різним соціально-психологічним статусом. Виявлено, що всі школярі обирають інформаційний жанр, але лідери у пресі, а аутсайдері у телебаченні. З'ясовано, що казка та фентезі є улюбленими темами серед дітей з високим статусом, а бойовики та детективи – серед низькостатусних. Головоломки та квести в комп'ютерних іграх обирають лідери, екшен – аутсайдері. Високостатусні діти схильні до активного сприйняття інформації, а низькостатусні до пасивного.

Ключові слова: медіа, аутсайдер, лідер.

Проблема. З розвитком значення ролі ЗМІ в суспільстві збільшився і їх вплив на людину. Спілкуватися, шукати новий матеріал для ідей, навчатися та відпочивати можна тепер безпосередньо через медіа, що є швидким та зручним. Отримана інформація через ЗМІ є фактором формування людської свідомості, особливо школяра, який перебуває в процесі особистісного зростання, і це є небезпечно, адже перейняті образи та моделі поведінки можуть впливати на стосунки з однокласниками та на становлення соціометричного статусу учня в класі.